

*Bojan Balkovec**

Zaplembe tujega tiska v prvi Jugoslaviji – Primer tiska iz ZDA¹

Zakonski okviri in postopki v praksi

Nadzor in kaznovanja sta stalnici v človeški družbi. V to polje sega tudi sistem cenzure. Cenzura se pojavlja v različnih oblikah, različno intenzivno in z različnimi cilji oz. nameni. Cenzura ni samo stvar preteklosti, temveč je prisotna tudi danes. V sodobnem času je cenzura povezana predvsem z enim od elementov, ki je bil prisoten tudi v preteklosti. To je skrb za varnost, zaščita državnih interesov, karkoli že to je. V prispevku se bom prevladujoče dotaknil prav slednjega elementa in morda le bežno omenil druge, npr. skrb za javno moralo, ki je bila tudi pomemben vsebinski element cenzorskih postopkov. Podobno bom le obrobno omenil cenzuriranje osebnih pisem, čeprav sodijo v isto kategorijo pošiljk, ki jih bom obravnaval. Kot je zapisal Marjan Drnovšek, so bila osebna pisma pogosto cenzurirana v vojnem času, izrazito pa v totalitarnih režimih.² Mnogokrat je bila tovrstna cenzura v nasprotju z demokratičnimi standardi, ki jih je postavila ustava kot najvišji pravni akt. Tajnost pisem sta v 17. členu zagotavljali tako vidovdanska³ kot oktroirana ustava.⁴ Vendar nas bolj zanima določilo o javnem izražanju svojih mnenj.⁵ Te besede je uporabila oktroirana ustava,

* dr. Bojan Balkovec, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, bojan.balkovec@ff.uni-lj.si

1 Prispevek je nastal v okviru projekta BI-RS/16-17-013 z naslovom *Slovenci in Srbi v Jugoslaviji*, ki ga financira ARRS.

2 Drnovšek, *Nadzor nad komunisti*, str. 68.

3 *Ustava Kraljevine SHS*.

4 *Ustava Kraljevine Jugoslavije*.

5 Prav tam, člen 12.

ki ni izrecno omenjala tiska oz. časopisov.⁶ Določeneje je tisk omenjala vidovdanska ustava,⁷ ki je v prvem stavku omenjenega člana zagotavljala njegovo svobodo. Cenzura je bila omejena na vojno ali čas mobilizacije. Kljub zagotavljanju svobode pa ta ni bila absolutna. Obstajali sta dve omejitvi, ena politična in ena moralna, ki pa nista prepovedovali tiskanja, temveč razširjanje in prodajo časopisov, ki bi povzročali politično in moralno škodo. Politični kriteriji za prepoved razširjanja in prodaje so bile vsebine, ki bi žalile vladarja, kraljevo družino, tuje državne poglavarje in narodno skupščino. Politični kriterij je bilo tudi neposredno pozivanje k nasilni spremembi ustave in zakonov.⁸ Slobodan Jovanović v zvezi s temi kriteriji za prepoved omenja tudi spodbujanje sovraštva do državne celovitost, spodbujanje verskih in plemenskih sporov, kar v ustavi ni izrecno zapisano.⁹ Da gre tu najverjetneje za Jovanovićevo pojasnjevanje, kaj bi lahko sodilo med pozivanje k nasilnim spremembam, dokazuje dejstvo, da dodatek o spodbujanju verskih in plemenskih sporov sledi naštevanju, koga se ne sme užaliti, in omembi prepovedi žalitve javne morale. Ta del torej sledi pojasnilom, ki sledijo zaporedju, povzetem iz člana ustave.

V zvezi z razžalitvami inštitucij se postavlja zanimivo vprašanje, kako razumeti nekatere od njih. Kaj pomeni žalitev narodne skupščine? Ali je to žalitev le skupščine kot organa? Ali je žalitev poslanca tudi žalitev narodne skupščine, čeprav poslanci v ustavi niso omenjeni kot prepovedani cilji žalitev? Če se ne sme žaliti narodne skupščine, zakaj niso omenjena tudi vlada in ministri? In kako naj razumemo tuje poglavarje? Ali so to kralji oz. monarhi drugih nazivov in predsedniki republik? Kako pa je s tujimi ministri?

Moralna škoda, ki bi bila temelj za prepoved razširjanja in prodaje časopisa, je zaobsežena v težji žalitvi javne morale. Podrobnejšega pojasnila o merilu za težavnostno stopnjo žalitve javne morale v ustavnem členu ni. To nas napeljuje k sklepanju, da je bil to precej raztegljiv pojem. Malenkost nam ta pojem razširi Jovanović, ki je v oklepaju zapisal, da je to pornografija.¹⁰ Upravičeno lahko sklepamo, da je Jovanović omenjeno besedo dodal, da bi vsaj malenkostno pojasnil, kaj se lahko razume kot težja žalitev javne morale.

Oktoirana ustava je o primerljivi vsebini govorila v 12. členu. Vendar je treba opozoriti, da je omenjeni člen mnogo bolj abstrakten. »Vsakdo sme izražati v mejah zakona svoje mnenje z besedo, živo ali pisano, s slikami in drugimi prikladnimi sredstvi.«¹¹ Vse podrobnosti iz prejšnje ustave so tu izginile. Se je pa režim seveda zavedal vloge tiska. Ivana Dobrivojević

6 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 302.

7 *Ustava Kraljevine SHS*, člen 13.

8 Prav tam. Glej drugi odstavek 13. člena.

9 Jovanović, *Ustavno pravo*, str. 443.

10 Prav tam.

11 *Ustava Kraljevine Jugoslavije*, člen 12.

z besedami notranjega ministra Milana Srškića pojasnjuje, zakaj je bil nadzor nad tiskom tako oster. Srškić je namreč na seji senata 21. marca 1932 govoril o zakonu o tisku, ki je v tem delu usmerjen proti tistim, ki se igrajo za najvišjimi narodnimi in državnimi interesi.¹²

V nadaljevanju nas zanima, kako so oblasti postopale s tujim tiskom, ki je bil pošiljan v Kraljevino. Prvi zakon o tisku je bil sprejet leta 1925.¹³ Zakon je bil implementacija splošnih načel, zapisanih v ustavi. Posebno poglavje, tretje po vrsti, je določalo pogoje širjenja tujega tiska. Zakon v osnovi ni omejeval razširjanja tujega tiska v državi. Določal pa je kriterije, ki bi lahko razširjanje določenega tujega časopisa prepovedalo.¹⁴ Ti kriteriji so bili taki, kot so veljali tudi za domači tisk in v 18. členu je izrecno zapisano, da tudi za tuji tisk veljajo določila o prepovedi, ki so bila določena v 19. členu. Sezname prepovedanih časopisov oz. objave o prepovedi so morale biti objavljene v uradnem listu. Na enak način so morale biti objavljene tudi morebitne razveljavitve prepovedi razširjanja tujega časopisa. Prepovedi so natančneje določale obseg prepovedi, ki jih je določila že vidovdanska ustava. Omenjeni člen je zapisal tudi prepoved razširjanja časopisa, če bi besedila spodbujala nacionalno in versko mržnjo, kar je, kot sem že zapisal, omenil Jovanović v analizi ustavnega prava. Kakor v mnogih primerih je bilo tudi tu natančno zapisano, koga razumeti kot člana kraljeve družine.¹⁵ Določen je bil postopek prepovedi razširjanja določenega časopisa, ki mora biti za dokončno veljavnost sklepa potrjen na sodišču.¹⁶

Obsežno poglavje podrobno govori o kaznivih dejanjih, povezanih s časopisi in njihovo vsebino. Poglavje je razdeljeno v podpoglavja, povezana s kaznivimi dejanji zoper splošne interese, zoper časti in povsem tehnične tiskarske zadeve. Zakonodajalec je bil tu zelo podroben, kar kaže tudi dejstvo, da je imelo poglavje, posvečeno kaznivim dejanjem, skoraj tretjino od vseh 96. členov zakona. Poseben člen je določal kazen za dejanja, povezana s komunistično in anarhistično dejavnostjo oz. različnimi dejavnostmi, ki bi napeljevale k rušenju obstoječega sistema.¹⁷

Nekakšna osnova za različne predpise in praktična postopanja glede tujega tiska je bil pravzaprav že t. i. zakon o zaščiti države iz leta 1921. Ta je v prvem odstavku prvega člena kot hudodelstvo med drugim označil tudi razširjanje različnih tiskanih stvari, ki bi šküvale k nasilnim dejanjem zoper državo ali ogrožale javni red.¹⁸

Pomembno vlogo pri nadzoru tujega tiska je imela pošta. Poštni centri, ki so sprejemali pošiljke iz tujine, so bili o nedovoljenih časopisnih pošiljkah dolžni obveščati

12 Dobrivojević, *Državna represija*, str. 302.

13 Zakon je bil 8. avgusta 1925 objavljen v *Službenih novinah Kraljevine SHS* in 7. septembra v *Uradnem listu ljubljanske in mariborske oblasti* na straneh od 582 do 586. Gl. Zakon o tisku.

14 Prav tam, člen 18.

15 Prav tam, člen 20.

16 Prav tam, člen 21.

17 Prav tam, člen 45.

18 Zakon Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti javne varnosti in reda v državi, člen 1.

policijo. Za uspešno obveščanje svojih uslužbencev so v posebnih poštnih uradnih listih povzemali objave iz uradnih listov, ki so prepovedovale ali pa znova dovoljevale razširjanje določenega časopisa. Poštni uradni list je začel izhajati leta 1919 kot *Uradni list poštne in brzojavnega ravnateljstva za slovensko ozemlje*, se do leta 1923 preimenoval najprej v *Službeni list poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani* in nazadnje v *Službeni list direkcije pošte in telegrafa v Ljubljani*.¹⁹ Nazadnje se je leta 1923 preimenoval v *Okrožnice direkcije pošte in telegrafa v Ljubljani*.²⁰ Ime se je do konca izhajanja leta 1938 prilagajalo ne le v povezavi s političnimi oz. upravnimi spremembami, temveč tudi zaradi strokovno vsebinskih, ko so k naslovu dodali še telefon kot nov način komunikacije, ki se je začel pomembno širiti. Zgoraj omenjene publikacije so izhajale občasno. Za njihovo uporabo so priročna stvarna kazala, ki jih najdemo skoraj pri vseh letnikih.

Prepoved distribucije časopisa je bila kot rečeno objavljena v uradnem listu in v posebnem poštnem uradnem listu. Poštni uradni list oz. okrožnice so ob objavi prepovedi določenega časopisa opozorile, da je treba ustrezno dopolniti *Seznam prepovedanih listov*. Ista izdaja *Seznam* je bila v uporabi daljši čas, saj so jo sproti ustrezno popravljali in dopolnjevali. Vsakokratna objava v okrožnici je natančno opozorila, pod katero črko v *Seznam* je treba vstaviti novo prepoved, navedena je bila tudi zaporedna številka tega novega vpisa v *Seznam*.²¹

Posebno obvestilo o prepovedi določenega časopisa je prišlo tudi v upravne strukture, ki so morale nato obvestiti nekatere inštitucije, da so nadzorovale izvajanje prepovedi vnosa določenega časopisa. Tak primer je npr. dopis Ministrstva za notranje zadeve iz Beograda z dne 5. marca 1924. Ministrstvo je obveščalo velikega župana v Ljubljani, da je s sklepom ministra prepovedano razširjanje bolgarskega časopisa *Makedonsko soznanije*, ki je izhajal na Dunaju. Sporočilo so mu poslali, da bi ustrezne organe pozval k izvajanju prepovedi. V dneh do 17. marca se je Veliko županstvo z zadevo seznanilo in omenjenega dne odpravilo sporočilo oz. dopise. Obvestili so Poštno in brzojavno ravnateljstvo v Ljubljani, Oblastno direkcijo državnih železnic v Ljubljani, komisarja železniške policije na Jesenicah in na Rakeku, vse politične in policijske oblasti v ljubljanski oblasti, komando V. žandarmerijske brigade v Ljubljani in komando Dravske divizijske oblasti v Ljubljani. Prvim trem naslovnikom so poslali obvestilo kot vabilo k postopanju, policijskim in političnim oblastem kot navodilo in žandarmeriji in vojski za njihovo evidenco.²² V Arhivu republike Slovenije (ARS) omenjeni fond obsega več kot 2.800 fasciklov in več kot 100 knjig. Za potrebe tega

19 Šlebinger, *Slovenski časniki in časopisi*, str. 78.

20 Prav tam, str. 105.

21 Ohranjen primer iz leta 1929 hrani Mestna knjižnica Ljubljana v enoti Slovanska knjižnica. Seznam je izšel kot priloga Okrožnic št. XXXIV/1929. Gl. *Seznam prepovedanih listov*.

22 AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek, *Dopis o prepovedi časopisa Makedonsko Soznanije*, fascikel 15-2, 1-12000, leto 1924.

prispevka to gradivo ni bilo uporabljeno. Upravne informacije, kakršne so v zgoraj navedenem primeru, nam namreč ne povedo ničesar o izvajanju zaplemb.

O arhivskem gradivu

Tako se je bilo treba lotiti iskanja po policijskem gradivu. Tu pa naletimo na težavo, da je ustreznega gradiva policije v naših arhivih bolj malo. Gradivo je ohranjeno v majhnem obsegu in znotraj tega so zanimivi le njegovi posamezni deli. ARS hrani fond policijskih, kazenskih in vojaških spisov (AS 1473). Četrta od šestih ohranjenih škatel vsebuje mesečna poročila pomembnega organa ministrstva za notranje zadeve. Ohranjeni so namreč mesečni bilteni Oddelka za državno varnost ministrstva za notranje zadeve, v katerih so bile predstavljene ugotovitve stanja v preteklem mesecu. V ARS najdemo izvod biltena iz leta 1936 in deset izvodov iz leta 1937. Omenjeni bilteni so poročali o različnih zadevah, ki so se dotikale državne varnosti. Poročali so o aktivnostih različnih tujih propagand, npr. albanske in bolgarske. Posebno poglavje je bilo namenjeno poročanju tujega tiska v Severni in Južni Ameriki. Tu so pisali predvsem o hrvaškem, najpogosteje označevanem kot ustaškem časopisju. Bilteni so navajali tudi sezname prepovedanih tujih časopisov.²³ Ne najdemo pa v teh biltenih poročil o zaplenjenih tujih časopisih.

Večji vpogled v zaplembe časopisov nam daje ohranjeno gradivo v Arhivu Jugoslavije. Med več kot 250 ohranjenimi fascikli Ministrstva za notranje zadeve je šest fasciklov,²⁴ ki hranijo gradivo tujega tiska. Gradivo je nastalo pri delu Oddelka za državno varnost in glede na njegovo strukturo bi smeli sklepati, da ga je nastalo več, žal pa se ni ohranilo. Vsebuje namreč dopisovanje med različnimi policijskimi organi v državi, povezano z zaplembo nekega časopisa. Pri posamezni enoti tako najdemo na primer dopise policijskih uprav v posameznih delih države in odgovore ali ukaze/sklepe ministrstva. Od ostalih udeležencev v postopkih so pogosta obvestila poštnih uradov. Šest ohranjenih fasciklov vsebuje gradivo, ki je razdeljeno glede na državo izvora oz. jezik. Obseg ohranjenega gradiva za posamezne države je različen, enako je različna tudi struktura ohranjenega gradiva. Brez dvoma lahko trdimo, da je ohranjeno gradivo le drobec celote. Ohranjeno je le za nekaj let, brez logičnega vzroka za prekinitve v njem. Tako lahko s tem gradivom dobimo le vpogled v postopke in le obrise zgodb. Kljub vsemu nam to lahko zadošča vsaj za vzpostavitev obrisov, ki kažejo, kako je sistem deloval. Prvi fascikel,²⁵ označen s številko 82, vsebuje gradivo avstrijskega izvora. Gradivo je v več ovojih, posebej tisto, ki je izhajalo na Dunaju, tisto iz Gradca in posebej vse ostalo gradivo. Naslednja dva

23 AS 1473, Zbirka policijskih, kazenskih in vojaških spisov, 1918–1945, *Bilten oddelka za državno varnost*, šk. 4, arhivska enota 10 in 11.

24 AJ 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Fascikli 82 do 87 vsebujejo gradivo Oddelka za državno varnost o tujem tisku.

25 AJ 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije – inventar. Popis omenjenih šestih fasciklov je na straneh od 97 do 106.

fascikla vsebujeta gradivo italijanskega izvora. Posebno mesto ima tu časopis *Corriere della Sera*, saj je prvi od omenjenih fasciklov poln gradiva, povezanega s tem časopisom. Gre za gradivo iz različnih banovin, tudi iz onih v vzhodnem delu Kraljevine Jugoslavije, ki so bile od Italije najbolj oddaljene. Drugi »italijanski« fascikel vsebuje gradivo, povezano z različnimi antifašističnimi in komunističnimi glasili iz Italije. Petinosemdeseti fascikel vsebuje gradivo o madžarskem tisku. V inventarju je posebej omenjeno, da so vključeni tudi časopisi z iredentistično vsebino, ki so izhajali na Madžarskem in izven nje.²⁶ A tu ne gre le za gradivo z Madžarske, temveč tudi o časopisih v madžarščini, ki so izhajali v Vojvodini. Madžarski časopisi iz Vojvodine so različnega političnega izvora.

Za jugoslovansko notranjo politiko je bil pomemben faktor tudi sosednja Bolgarija, predvsem seveda zaradi položaja v Makedoniji. Tako je del šestinosemdesetega fascikla namenjen časopisom, ki so izhajali v Bolgariji in bili namenjeni Makedoniji, a so v Vardarsko Makedonijo težko prišli zaradi prepovedi. Časopisi v makedonščini so izhajali tudi drugod, tako da jih najdemo tudi v mapah drugih držav. Pri bolgarskem tisku in časopisih, ki jih lahko označimo kot makedonske, a so izhajali drugje, gre prevladujoče za protidržavne vsebine, ki pa niso protidržavne zaradi komunizma, temveč zaradi nacionalnih vsebin, torej probolgarske ali antisrbske vsebine. V istem fasciklu najdemo tudi gradivo o češkem, francoskem, grškem in nemškem tisku. Pri nemškem tisku gre podobno kot pri madžarskem za tisk iz tujine, v tem primeru Nemčije, in za tisk nemške manjšine v Kraljevini. Sledi škatla, kjer najdemo tudi gradivo z neobičajne lokacije izhajanja, npr. estonski časopis. Manj neobičajno je v kontekstu tega gradiva naleteti na gradivo o ruskem časopisu, ki mu družbo dela tudi gradivo ruskega tiska v emigraciji. Od sosednjih držav še nismo omenili Albanije in Romunije. Tudi tisk iz teh držav je med obdelovanim gradivom. Nekaj gradiva je še o časopisih iz Švice, Turčije in Nizozemske. V zadnjem od teh šestih fasciklov je gradivo o časopisih, ki so izhajali v Združenih državah Amerike in o slednjih nekaj več besed v nadaljevanju.

Zaplembe pošiljk tiska iz ZDA – nekaj primerov

V ovojju z ameriškimi časopisi v sedeminosemdesetem fasciklu najdemo za posamezne časopise zelo različno količino gradiva. Ponekod se moramo zadovoljiti z le po nekaj dokumenti, v enem primeru celo samo z enim, drugod je dokumentov več. Prevladujejo dopisi uprave policije iz Ljubljane. Ta sporoča oddelku za državno varnost, da je pri pregledu pošiljk iz Severne in Južne Amerike našla in zaplenila prepovedane časopise. Večina ohranjenega gradiva je iz tridesetih let, mnogi časopisi pa so izhajali že pred tem in tudi kasneje. Upravičeno smemo domnevati, da so bili izvodi pošiljani v Kraljevino tudi v času, za katerega nimamo ohranjenega gradiva. S tem v zvezi sta zanimivi vprašanja, na

26 Prav tam, str. 102.

kateri pa žal ne moremo najti odgovora. Prvo vprašanje je, ali so pošiljatelji vedeli, da je časopis, ki ga pošiljajo, na seznamu prepovedanih in da ne bo dostavljen. Vsaj za primer, ko je bil pošiljatelj uredništvo ali tiskarna, lahko sklepamo, da so lahko vedeli za zaplembe. Takšen je primer časopisov *Edinost* in *Prosveta*, o čemer pišem v nadaljevanju. Drugo vprašanje pa je, ali so naslovniki vedeli, da jim nekdo pošilja nek časopis, ki pa do njih ne pride, ker je prepovedan. Dopusčamo tudi možnost, da so pošiljatelji in naslovniki pošiljk ugotovili, da pošiljke niso bile dostavljene, a so pošiljatelji kljub temu nadaljevali s pošiljanjem. V dopisih policijske uprave v Ljubljani se v posameznih primerih navaja pošiljatelj, največkrat pa se navaja le kraj izhajanja časopisa. Podobno je tudi na strani naslovnikov. Ponekod je ta naveden, drugod ne. Vsaj za znane naslovnike lahko predvidevamo, da jih je v zvezi s pošiljkami policija obravnavala. Primer tega najdemo tudi v ohranjenem gradivu in bo omenjen v nadaljevanju. V mapi z ameriškim časopisjem najdemo časopise v različnih jezikih oz. namenjene različnim okoljem. Tako najdemo časopise, namenjene slovenskim, makedonskim, črnogorskim in hrvaškimi bralcem. Pri komunističnem tisku v srbskem ali hrvaškem jeziku lahko ciljno publiko določimo le v smislu razredne pripadnosti, namenjeno je bilo delavcem.

Gradivo so v večini ohranjena sporočila ljubljanske policijske uprave, naslovljena na Oddelek za zaščito države Ministrstva za notranje zadeve. Kot predmet sporočila je najpogosteje zapisano »Vtihotapljenje prepovedanih inozemnih listov« ali kaj podobnega. Naveden je časopis, ki je bil zaplenjen z natančno navedbo številke in količine zaplenjenih izvodov. V večini primerov se navaja, da se kot priloga pošiljajo zaplenjeni izvodi. Žal le v nekaj primerih najdemo te priloge ohranjene znotraj fonda. Tako smo prisiljeni iskati časopis na drugih lokacijah, če želimo preveriti vsebino časopisa in se na ta način seznaniti z inkriminirano vsebino. Osnovne informacije o časopisu lahko dobimo na spletni strani Library of Congress.²⁷ Tam lahko najdemo podatke o tisku v različnih jezikih, ki je izhajal v ZDA. Na voljo so nam podatki o času in kraju izhajanja, urednikih in možnosti dostopa (mikrofilm ...) ne le v tej knjižnici, temveč še kje drugje v ZDA. Časopis *Proletarec* nam je kot edini časopis v slovenskem jeziku na voljo tudi v digitalizirani obliki.²⁸ Trenutno je na spletni strani Library of Congress to edini časopis s področja nekdanje Jugoslavije, ki je dostopen v digitalni obliki. Lažje lahko dostopamo do izvodov slovenskega izseljeniškega tiska, ki so na voljo v ljubljanskih knjižnicah. Pregled tega tiska, ki je izhajal med leti 1891 in 1945, je pripravil Jože Bajec.²⁹ Vsebine časopisov, katerih zaplembe predstavljam v nadaljevanju, se nisem loteval. Najpomembnejši razlog je, da to časopisje prevladujoče ni slovensko, temveč je čez Slovenijo le prihajalo na ozemlje Kraljevine. Iz navedenega razloga izhaja, da bi bil danes dostop do časopisov zelo zahteven, če ne včasih celo nemogoč.

27 U.S. Newspaper Directory, 1690-Present, dostop: 17. avgust 2017.

28 Proletarec (LoC), dostop: 24. avgust 2017.

29 Gl. Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje*. Prispevek je na voljo tudi v separadni obliki kot knjižnica.

V »ameriški« mapi najdemo med gradivom tudi povezano gradivo, npr. komentarje in dopise, ki so ga naredili uradniki ministrstva, in kakšno povezano gradivo drugih organov, kot je bilo npr. tožilstvo. Policijska uprava iz Ljubljane je obvestila pošiljala v slovenskem jeziku in besedilo je natipkano. Pripombe oz. pripisi na ministrstvu so večinoma rokopisi, prevladujoče v cirilici. Gradivo posameznih časopisov je v ločenih ovojih. Pri predstavljanju gradiva ne bom vsakič znova v opombi navajal vira. Vse gradivo je v arhivu Jugoslavije v fondu *AJ 14 Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, Materiali odeljenja za državnu zaštitu. Strana štampa, fascikel 87.*

Časopis *Svijet* je izhajal od leta 1924 v hrvaškem jeziku v New Yorku.³⁰ Nastal je po združitvi nekaj drugih hrvaških časopisov in po letu 1938 pod imenom *Hrvatski Svijet* izhajal še do leta 1956. Članek v Hrvaški enciklopediji ga predstavlja kot zagovornika pravic hrvaških delavcev, zbranih okoli Hrvatske bratske zajednice. Časopis je kritiziral režim stare Jugoslavije.³¹ Na seznam prepovedanih je bil časopis dodan že leta 1928, ker je pisal proti državi in žalil kralja.³² Ohranjeni dopisi ljubljanske policijske uprave dokazujejo zaplembe časopisa v letih 1932, 1934 in 1936. Zanimiva sta dva dopisa. Prvi je iz 13. decembra 1932, ko so sporočali, da so zaplenili dve pismi, v katerih so bili izrezki iz časopisa *Svijet*. Poleg teh dveh pisem je bilo še eno v angleškem jeziku. Policijsko poročilo omenja pošiljateljico in naslovnika. Naslovnik je bil iz Zalupe, zadnja pošta Jurovski Brod. Danes je to Zaluka Lipnička, pri Jurovskem Brodu, vas na desnem bregu Kolpe nasproti belokranjskega Podzemlja. Na spletu lahko hitro ugotovimo, da je priimek še danes prisoten v kraju. Morda bi brez večjega truda lahko našli tudi potomce ali sorodnike naslovnika pošte. Policija omenja, da je zaplenila pismi z izrezki, saj jih je kot prilogo poslal uradu ministra. Zanimivo je, da je bilo tretje pismo v angleškem jeziku, naslovnik pa na precej odročnem kraju in zanimivo bi bilo raziskovati vzrok pisanja v angleščini in zmožnosti naslovnika brati pismo v tem jeziku. Morda pa je šlo za povratnika iz ZDA. Že v tem ovojju lahko naletimo na primer, da je v isti ovoj dodan še kakšen časopis. Leta 1936 so zaplenili v isti pošiljki poleg časopisa *Svijet* tudi komunistični *Glas Radnika* z navajanjem naslovnika v Klanjcu in pošiljatelja, to je bila Jugoslovanska unija cipelara.

Nekaj več kot dva tedna po atentatu v Marseillu je ljubljanska policija zaplenila izvod časopisa *Borba*. Časopis je izhajal v Torontu med letoma 1932 in 1936 kot glasilo jugoslovanskih delavcev v Kanadi.³³ Policija je omenila, da je časopis zaplenjen kot

30 *Svijet* (LoC), dostop: 23. avgust 2017.

31 *Svijet*, dostop: 23. avgust 2017.

32 *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, let. 10, 1928, kosi 63 do 123, št. 91, str. 631, Ljubljana 22. september 1928.

33 National Library of Canada - Bibliothèque nationale du Canada, dostop: 24. avgust 2017. Omenjeni spletni naslov je seznam časopisov, ki so dostopni na mikrofilm v knjižnici v Torontu. Nekaj tehničnih podrobnosti o časopisu, predvsem o mikrofilmu, pa je na naslovu http://amicus.collectionscanada.ca/aaaweb-bin/aaamain/itemd.jsp?sessionKey=999999999_142&l=0&d=2&v=0&lvl=1&itm=9515218.

komunistični. S takšno kvalifikacijo je bil označen tudi ob prepovedi v uradnem listu.³⁴ Tako naslovnik iz sreza Sušak pošiljke ni prejel.

Zanimivo ozadje ima zaplemba časopisov *Proleterske visti* in *Novi Šljak*, kar policija sporoča ministrstvu v začetku januarja 1933. Najprej je treba opozoriti, da morda zapis imena časopisov sploh ni pravilen, saj sta bila to ruska časopisa, na kar opozarja tudi sporočilo policije. Časopisa sta izhajala v Winnipegu in Alberti. V bazi mikrofilmanih časopisov kanadske nacionalne knjižnice ju ne uspemo najti. Policijsko potrdilo omenja pošiljatelja, a le z začetnicami. Natančno pa je navedeno naslovnikovo ime. Prejemnik pošiljke, ki je vsebovala še druge stvari, je bil Ivan Bobersky iz Tržiča. V mapi najdemo nekaj gradiva, ki nam lahko nudi vpogled v način postopanja policije oz. oblastnih struktur. Načelnik upravnega oddelka pri banski upravi je 4. februarja 1933, mesec dni po prvem obvestilu policije, pisal oddelku za zaščito ministrstva za notranje zadeve, kaj so ugotovili o naslovniki pošte. Načelnik je zapisal, da je Bobersky nastanjen v Tržiču od 30. maja 1932. Imel je veljaven potni list. Bobersky je bil rojen leta 1873 v Dobrohostovu (pravilno oz. danes zapisano Dobrohostiv, op. B. B.) v Galiciji, južno od Lvova. Kako se je znašel Bobersky v Tržiču, pa najverjetneje pove podatek, ki ga je navedel tudi načelnik. Soproga Boberskega, Josipina, je bila sestra Karla Polaka, znanega tržiškega industrialca. V nadaljevanju načelnik povzema Boberskyjevo izjavo. Pred prihodom v Tržič je živel v Winnipegu v Kanadi, kjer je bil gimnazijski profesor. Tam so nanj pritiskali boljšeвики, da bi postal njihov simpatizer, česar pa ni želel. Začeli so ga preganjati in z ženo sta se zato umaknila v Tržič. Iz Kanade mu je knjigarna poslala knjigo, v kateri ga blatijo, in izvode omenjenega časopisa. Knjigarna mu je knjigo poslala s spodbujanjem, naj obrekovalce toži. Torej sta knjiga in inkriminiran časopis poslana le v vednost, kaj o njem pišejo. Bobersky je kot priče svojega zgledega obnašanja v Kanadi navajal škofa v Winnipegu, škofa v Lvovu in gimnazijo v Lvovu. Svoje poročilo je načelnik zaključil s stavkom, da se Bobersky v Tržiču primerno obnaša in da ni znakov, da bi deloval protidržavno. Glede na zapisano lahko sklepamo, da je bila zgodba s tem zaključena. Dodatnega gradiva v fondu namreč ni.

Večje število ohranjenih dopisov je o zaplembah časopisa *Proletarec*. Časopis je bil glasilo Jugoslovanske socialistične zveze in je izhajal v Chicagu od 1906 do 1952. Sprva je bil mesečnik, nato tednik.³⁵ Spletna stran Kongresne knjižnice navaja, da naj bi imel časopis naročnike tudi v Sloveniji.³⁶ Digitalizirani izvodi so dostopni na portalu Digitalna knjižnica Slovenije.³⁷ Časopis je bil v Kraljevini prepovedan od maja 1930.³⁸

34 *Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine*, let. 4, 1933, št. 6, str. 80. Prepoved je bila izdana novembra 1932.

35 *Enciklopedija Slovenije*, s. v. »Proletarec«.

36 *Proletarec* (LoC), dostop: 24. avgust 2017.

37 *Proletarec* (dLib), dostop: 24. avgust 2017. Po nekaj številkih časopisa med leti 1906 in 1918 je v digitalizirani obliki dostopnih tudi na spletni strani Kongresne knjižnice v Washingtonu.

38 *Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine*, let. 1, 1930, št. 10, str. 125.

Ohranjena so poročila policije o zaplembah v letih 1933, 1934, 1935 in 1936. Več kot polovica poročil je iz leta 1934. Pomembno je opozoriti, da je bilo v več primerih na enem poročilu naveden daljši seznam zaplenjenih števil. Pošiljatelj je npr. hkrati poslal pet ali več izvodov. Pošiljatelja in naslovnika niso navajali.

Balkanski svet je izhajal v Chicagu in je bil komunistični časopis. Zanimivo je, da ga v evidenci Kongresne knjižnice ne najdemo. Gradivo o tem časopisu sicer obsega le en dopis zastopnika pokrajinskega namestnika oddelka za notranje zadeve Pokrajinske uprave v Ljubljani. Dopis je bil sestavljen 31. avgusta 1921 in poslan oddelku za javno varnost ministrstva za notranje zadeve v Beogradu. Dopis je ministrstvo obveščal o neprimernem pisanju omenjenega časopisa. Časopis je namreč pisal o nameri poroke Aleksandra Karadorđevića s francosko princeso iz družine Bourbon. Vsebina dopisa skuša tudi z dobesednim navajanjem pisanja časopisa opozoriti na neprimernost in nujno prepoved. K prepovedi namreč ljubljanski uradnik poziva v zadnjem stavku svojega pisma. In s čim naj bi časopis pisal proti interesom Kraljevine SHS? Z ženitvijo Aleksandra se je mudilo, saj v dinastiji ni bilo otrok in kralj potrebuje sina, naslednika. Norčujejo se iz imena države, ko za uradnim imenom države zapišejo, da je ime dolgo tri klaftre. Nevesta naj bi bila princesa Zofija Vendome (Sophie Joséphine Louise Marie Immaculée Gabrielle Philippine Henriette d'Orleans), ki je bila drugi otrok princa Emanuela Orlanskega.³⁹ Po pisanju časopisa so Burboni »najbolj gnili, moralno propadla vladarska familija na svetu«. ⁴⁰ Burboni naj bi bili okuženi s tajno boleznijo, kar je povzročilo rojstvo »idijotov in blaznežev«. ⁴¹ Pisec v časopisu je še opozarjal, da so Burboni sorodstveno povezani s Habsburžani in pobegli zadnji habsburški cesar Karl bo brez težav navezal stike z Beogradom. Slovenci smo upali, da smo se rešili Habsburžanov, pa bi dobili habsburško-burbonsko kraljico. Klerikalci, ki so jokali za Habsburžani, bodo seveda zadovoljni, saj je princesa katoličanka.

O kasnejših zaplembah časopisa nimamo ohranjenega gradiva. So se pa z omenjenim pisanjem resno ukvarjali, saj najdemo v uradnem listu sodbo okrožnega kot tiskovnega sodišča v Novem mestu o prepovedi razširjanja časopisa. V sodbi se omenja več različnih člankov, npr. *Vest iz Jugoslavije. Stari Pero još miga*, ki so pisali o Vidovdanski ustavi in atentatu na ministra Draškovića. Državno pravdnništvo je namreč članke prepovedalo in sodišče je sklep potrdilo.⁴²

Pomemben slovenski časopis v ZDA je bila *Enakopravnost*. Neodvisen in napreden časopis je izhajal v Clevelandu od 1918 do 1957.⁴³ V arhivu je ohranjen le en dopis.

39 Prince Emmanuel of Orléans, Duke of Vendôme, dostop: 25. avgust 2017. Princesa je bila deset let mlajša od Aleksandra. Umrla je leta 1928 še ne stara trideset let.

40 AJ 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije, fascikel 87, ovoj o časopisu *Balkanski svet*.

41 Prav tam.

42 *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*, let. 3, 1921, št. 104, str. 535. Sodišče je sklep izdalo 23. avgusta 1921.

43 *Enciklopedija Slovenije*, s. v. »Enakopravnost«.

82-279.

Kraljevska banska uprava dravske banovine.
 Pou. II/2. No. 4088/1. Ljubljana, dne 24. oktobra 1933.

Adamič Luis, pisatelj v
 Ameriki, neumestna poročila
 v dnevniku Enakopravnost.

Ministrstvu notranjih poslov,
 oddelku za državno zaščito

u
 Beogradu.

Adamič Luis, roj. 1898, vas Blato, občina Grosuplje, srez Ljubljana, naturalizirani ameriški državljan, ki je bil od 13.5.1932 do 26.3.1933 s svojo ženo Stella na študijskem potovanju po naši kraljevini, priobčuje v ameriškem dnevniku "Enakopravnost" pod napisom "Sto milijonov kmetov, Louis Adamič v New Republic" serijo člankov, v katerih žali Nj. Veličanstvo našega kralja in opisuje gospodarske razmere in politični položaj naše države prav neugodno.

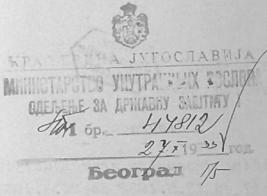
Priložim številke 213, 215, 216, 217, 219, 220, 221 in 229 dnevnika Enakopravnost, ki so izšle meseca septembra 1933 v Clevelandu O.

Opozarjam posebno na članek v številki 213, ki vsebuje težko razžali.

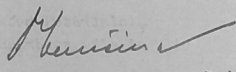
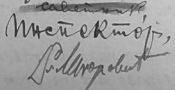
./.

tev Nj. Veličanstva kralja.

Po pooblastilu dana
 načelnik upravnega oddelka:

30. 10. 1933.
 6.

 • Службеног акта. Службеног
 По изразу
 Министра унутрашњих послова

Dopis Kraljeve banske uprave Dravske banovine
 Ministrstvu za notranje zadeve o časopisu *Enakopravnost*

Tokrat gre za dopis kraljeve banske uprave iz Ljubljane, poslan 24. oktobra 1933. *Enakopravnost* je poseben primer, ko ohranjeno gradivo ni povezano z zaplembami, temveč le opozarja na neprimernost člankov nekega časopisa. Banska uprava je oddelk za javno varnost obveščala o prispevkih, ki jih v omenjenem časopisu objavlja Luis Adamič. Kot je tudi v dopisu zapisano, je bil Luis Adamič, omenja se rojstni kraj in datum, naturaliziran ameriški državljan, ki je bil med 13. majem 1932 in 26. marcem 1933 na obisku

v Kraljevini Jugoslaviji. Vtise z obiska je objavljajal v omenjenem časopisu in po pisanju banovinskega uradnika pisal žaljivo o kralju ter gospodarske in politične razmere v državi opisoval kot zelo neugodne. Pisec dopisa je posebej opozoril na članek v 213. številki revije, kjer naj bi bile razžalitve kralja še posebej hude. Na portalu dLib je sicer mogoče najti *Enakopravnost*, vendar ne v celoti in ravno inkriminirane številke manjkajo. Mimogrede naj omenim, da manjkajo celotni letniki od vključno 1929 do 1933. Tako ne moremo preveriti, s čim je Adamič razžalil kralja. Ljubljanski dopis omenja večje število številčk časopisa z neprimernimi Adamičevimi članki, ne omenja pa se, na koga so bili časopisi naslovljeni. To najverjetneje ni bilo potrebno, saj formalno časopis takrat še ni bil prepovedan. Ta usoda ga je doletela šele konec julija 1934.⁴⁴ Prepoved je ostala v veljavi vse do začetka druge svetovne vojne.

Posebnost v ohranjenem gradivu je ovoj *Slovenačka štampa*. Tam v dveh dokumentih na treh straneh zasledimo zanimivo zgodbo. Zgodba je povezana s časopisoma *Edinost* in *Prosveta*,⁴⁵ ki sta izhajala v Chicagu. Ohranjeni dokumenti so posebnost, saj gre za dopis ministrstva za zunanje zadeve Kraljevine SHS notranjemu ministertvu. Zunanje ministertvo je 15. julija 1921 obveščalo notranje, da so uredniki slovenskih časopisov *Edinost* in *Prosveta* zaprosili konzulat v Chicagu, naj posreduje, da bo ukinjena prepoved pošiljanja časopisov v Kraljevino SHS. Prepoved vnosa časopisa *Prosveta* je bila sprejeta v drugi polovici februarja 1921. *Prosveta* je bila prepovedana hkrati s še dvema časopisoma. Prepovedani so bili, »ker pišejo s tendenco, da bi povzročili nezadovoljnost državljanov in izpodkopavali ugled naše kraljevine«. ⁴⁶ *Edinost* je bila prepovedana v prvih dneh maja 1921, ker je bilo njeno pisanje sovražno do Kraljevine.⁴⁷ Predstavniki časopisov so konzulatu pojasnjevali, da je njihovo pisanje proti vladi dobronamerno. Ministertvo za zunanje zadeve je v pismu omenjalo, da jih je generalni konzul obveščal, da je bil časopis *Edinost* in njegov urednik Kazimir Zakrajšek med prvo svetovno vojno podpornik ujedinjenja. Podobno časopis deluje tudi sedaj. Po pisanju konzula je časopis *Prosveta* pripadal skupini »širokih socialistov«. Pri vprašanih narodne enotnosti je časopis na pravi strani. Zunanje ministertvo je na koncu prosilo, naj ga notranje obvesti o odločitvi. Dopis je po ministrovu odobritvi podpisal načelnik političnega oddelka.

Notranje ministertvo je 16. julija 1921 sklenilo, da se prepoved ukine. Glede objave ukinitve prepovedi pošiljanja imamo težavo, da v uradnem listu najdemo le sklep, ki se nanaša na *Prosveto*.⁴⁸ Sklepa za *Edinost* ne najdemo, čeprav se v na roko pisanem zapisu v gradivu o reševanju zadeve časopis omenja.

44 *Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine*, let. 5, št. 92, str. 899.

45 Oba časopisa sta dostopna na portalu www.dlib.si.

46 *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, let. 3, št. 22, str. 131.

47 Prav tam, let. 3, št. 49, str. 255.

48 Prav tam, let. 3, št. 96, str. 473.

Za konec

Ohranjeno gradivo, ki je najverjetneje le drobec celote, nam ponuja vpogled v način dela organov državne varnosti, pa tudi političnih oblasti, ko so naleteli na prepovedane časopise. Posebej zanimivo je videti, kako je politična oblast budno pazila na dogajanje in med neprepovedanim tiskom iskala ali prepoznavala časopise, nevarne za ustroj države, njen ugled in ugled vladarja. O obsegu zaplemb lahko iz gradiva tega fonda zgolj povsem neprimerno ugibamo. Z navzkrižnim primerjanjem različnih poročil, ki bi jih morda našli, bi morda lahko prišli do približne slike o obsegu aktivnosti. Pri obsegu aktivnost pa ne mislim le na obseg sam po sebi, pač pa na delež teh aktivnosti v okviru ostalih nalog, ki jih je za zaščito države izvajalo notranje ministrstvo.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Jugoslavije

AJ 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije. Fascikel 82–87, Materiali odeljenja za državnu zaščito. Strana štampa. Arhiv Jugoslavije.

AJ 14, Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije – inventar. Dostopno na: http://www.arhivyu.gov.rs/active/sr-latin/home/glavna_navigacija/arhivska_gradja/fondovi_i_zbirke/fondovi_iz_perioda_do_1945_godine/lista_fondova_do_1945.html

Arhiv Republike Slovenije

AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Upravni oddelek.

AS 1473, Zbirka policijskih, kazenskih in vojaških spisov, 1918–1945.

Pravni viri

Ustava Kraljevine Jugoslavije. *Službeni list kraljeve banske uprave Dravske banovine*. 10. september 1931., Letnik II, številka 53 izdaja. Dostopno na: <http://www.sistory.si/11686/184>

Ustava Kraljevine SHS. *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*. 27. julij 1921., Letnik III, številka 87 izdaja. Dostopno na: <http://www.sistory.si/11686/211>

Zakon Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev o zaščiti javne varnosti in reda v državi. *Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo*. 11. avgust 1921., III, št. 95 izdaja. Dostopno na: <http://www.sistory.si/11686/211>

Zakon o tisku. *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*. 7. september 1925., VII, št. 84 izdaja. Dostopno na: <http://www.sistory.si/11686/215>

Spletni viri

National Library of Canada - Bibliothèque nationale du Canada. http://www.collectionscanada.gc.ca/eppp-archive/100/200/301/nlc-bnc/cdn_newspapers-ef/onte.htm (dostop: 24. avgust 2017).

- Prince Emmanuel of Orléans, Duke of Vendôme. https://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Emmanuel,_Duke_of_Vend%C3%B4me (dostop: 25. avgust 2017).
- Proletarec (dLib). [https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dproletarec%27&pageSize=25&frelation=Proletarec+\(Chicago\)](https://www.dlib.si/results/?euapi=1&query=%27keywords%3dproletarec%27&pageSize=25&frelation=Proletarec+(Chicago)) (dostop: 24. avgust 2017).
- Proletarec (LoC). <http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045377/> (dostop: 24. avgust 2017).
- Svijet. *Hrvatska enciklopedija*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=59071> (dostop: 23. avgust 2017).
- Svijet (LoC). <http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn83045234/> (dostop: 23. avgust 2017).
- U.S. Newspaper Directory, 1690–Present. <http://chroniclingamerica.loc.gov/search/titles/> (dostop: 17. avgust 2017).

Literatura

- Bajec, Jože, Slovensko izseljensko časopisje: 1891–1945: seznam časnikov in časopisov, ki so v ljubljanskih knjižnicah. *Slovenski izseljenski koledar* 12, 1965 (izšlo 1964), str. 225–240.
- Dobrivojević, Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*. Beograd: Institut za suvremenu istoriju, 2006.
- Drnovšek, Marjan, Nadzor nad komunisti-emigranti in cenzura. *Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ljubljana, 2010, str. 67–88.
- Enciklopedija Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
- Jovanović, Slobodan, *Ustavno pravo kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Goce Kona, 1924.
- Seznam prepovedanih listov*. Ljubljana, 1929.
- Šlebinger, Janko. *Slovenski časniki in časopisi: bibliografski pregled od 1797–1936*. Ljubljana: s. n., 1937.

Summary

Bojan Balkovec

Confiscations of the Foreign Press in the First Yugoslavia – The Press from the USA

The Vidovdan Constitution guaranteed freedom of the press. Nevertheless, it was not allowed to circulate news or newspapers that would cause political and moral damage, defame the ruler, the royal family, foreign heads of states, and the national assembly. Making direct appeals for a violent change of the constitution and legislation was forbidden as well. The Press Act dealt with ban on circulation of newspapers in more detail. The domestic and foreign press were in the same position. Notices about the ban of circulation of the foreign press were also published in the state's Official Gazette as well as in that of the postal service, and in the monthly bulletin of the Department of State Security at the Ministry of the Interior. The postal service had its own special publication with a list of all banned periodicals.

The post office in whose district the shipment entered the state, the police, and the state administration were involved in confiscations of the foreign press. Several files on confiscations of the foreign press are kept in the Archives of Yugoslavia, in the fonds of the Ministry of the

Interior; however, this is a small amount of material from various years. The reports issued by the Police Directorate Ljubljana informing the Department for State Security at the Ministry of the Interior prevail among the material concerning the confiscations of the press from the USA. In several instances we can also find the associated documentation, e.g. documents issued by the Ministry of the Interior about resolving particular matters, or documents about police inspecting the addressees. A limited amount of materials provides an insight into procedures associated with confiscations of foreign periodicals. The article presents several interesting instances of circumstances in which newspapers printed by emigrants in the USA and Canada were confiscated.